

mert nem bántja őket szavam. Te Istefám! Te szinte helyettem dolgoztál: észrevetted legrejtettebb fogásaimat, beleláltál legszebb álmaimba. Ugye milyen büszke fejedelmet domborítottam, ugye hogy vadászik az égi vadász, ugye félnivaló a hegyikecskére támadó griff, hát az égbevitel? Tudod-e, hogy én is csak most látom, hogy mit csináltam, hogy te megnagyítottad azt, amit én tenyérynyi felületen apróztam. De valamit nem tudsz, s nem tudja barátod, László Gyula sem, aki itt hallgatózik, s úgy tesz, mintha nem is figyelne, hanem Sárosi Bálint könyvét olvasná a Cigányzenéről. Ő sem tudja, hogy miért éppen ezt a négy képet tettem a korsóra, s mit jelentenek a korongok, meg a köztük levő fák. Sajnálalak: nem mondhatom meg, mert ez a titok velünk együtt szállt a sírba.

Hadd mondjam meg neked, hogy panaszkodott a barátom — kiváló ötvös — aki azt a szilkét csinálta, amit ti 19-esnek, hippocampusosnak neveztek, hogy azokról a korongokról miért nem csináltál külön-külön kinagyított képet, amikor azok talán még szebbek, mint az én jeleneteim? Kér téged Istefán úr, ha tudod, nagyítsd meg őket is, külön-külön, mert sok munkája fekszik benne és mert — most ezt én mondom, szinte magam ellen szólván — a kincs művészileg (ahogy ti mondanátok) legértetlenebb, legművesebb ábrázolásai.

— Több mester beszélt még, végül is nagy lelkesedéssel abban állapodtak meg, hogy megkérik a rejtezkedő László Gyulát, hogy írná meg Rácz István testi valójának messze Helsinkibe, hogy remekművet alkotott, újra élesztette a kincs minden szépségét, és hogy valamennyi mester forrón köszöni neki; valami olyant kiabáltak, ami hasonlított az „éljen, éljen”-hez, csak annyit tudok, hogy nagyon meleg tekintettel néztek másodra és nagyon sajnáltak, hogy nem hallhatod, amit mondtak, mert hangszálaik régen elmálltak, nyelvük korhadt, szájpadróluk csonttá fogyott. Nekem megvolt az az adományom, még népmesei korokból, hogy megértettem beszédjüket, akárcsak az állatokét is...

Örvendek, hogy jelen lehettem a nagyszentmiklósi kincs mestereinek „ünnepi ülésén”, s mindezt leírhattam neked, aki nem készítettél jegyzeteket, mert illetlennek tartottad, gondolom örvendsz majd, hogy kedves emlékedként megőrizheted szavaikat.

BÁLINT CSANÁD

A Dél-Alföld a IX–X. században

A HONFOGLALÁS ELŐESTÉJE

A helyzet furcsa, a kutatók számára nagyon nehéz: a régészeti adatok látszólag akkor fogynak el, amikor a források tudósításai éppen megszaporodnak.

A VIII. században az avar birodalom a Kárpát-medence egészére kiterjedt, sőt, magába foglalta még Erdélyt és a Morva-medencét is, északnyugati határa egészen az ausztriai Enns folyónál volt. E korszak tárgyi hagyatékát a sok és gazdag lelőhely révén jól ismerjük. Az avarok ez időbeli történetéről, belső viszonyairól azonban mind a bizánci, mind a nyugati krónikák gyakorlatilag hallgatnak, s csak a kaganátus — háborúkkal is jócskán siettetett — fölbomlása idején szólnak meg hirtelen. Az egykorú késő avar (értsd: VIII. századi, másként „griffes-indás”) temetők annyit megmutatnak, hogy rabszolgák és szabadok, szegények és gazdagabbak,

parasztok és katonák temetkeztek egymás mellé. Itt van viszont a régész tudományának egyik korlátja; hiszen ez a merev kép semmit sem enged sejtetni abból, hogy a hatalmas avar birodalom miért is omlott össze körülbelül egy évtized leforgása alatt. A halottak mellé tett tárgyak, a temetkezési szokások megfigyelhető nyomai nem árulkodnak olyasmikről, mint például az egyik, jó évszázaddal későbbi időből származó bizánci lexikon adata. Ez a 804 után bolgár fogságba került avarok „vallomását” így találja: „Mit gondolnak, milyen okból mentek tönkre uraik és népük? kérdezte a (bolgár) kán. Ők így feleltek: Legelsőbbben az áskálódástól, mely kagánunktól a hű és igaz tanácsosokat eltávolítván, a kormányt gazemberek kezére juttatta. Azután jött a bírák romlottsága, akiknek az lett volna a tisztségük, hogy a népnek igazságot szolgáltatassanak, s a képmutatókkal és tolvajokkal cimboráltak, továbbá a bor bősége részegeskedést szült; az avarok, midőn testüket elgyengítették, egyszersmind eszüket is elvesztették. Utoljára következett a kereskedés szenvedélye, hogy romlásukat teljessé tegye: az avarok kalmárokká lettek, egyik csalta a másikat, s a testvér testvérét is áruba bocsátotta. Ezek voltak, uram, szerencsétlenségünk siralmas forrásai.”

Nem ellenőrizhető, hogy mennyire túlzók e szavak, de az avarok bukását előidéző okok közül a nyugati források figyelmes elemzése is a belső széthúzás ártó szerepét emeli ki. Bóna István mutatta ki, hogy az avarok hiába vertek vissza 788-ban két, határmenti frank betörést s kényszerítették visszavonulásra 791-ben Nagy Károlyt, amikor az nagy seregekkel Északnyugat-Pannóniát támadta meg: 795-ben a legfelsőbb avar vezetésben — a kagán és jugurrus között — viszály tört ki, így a külső fenyegetéssel szembeni korábban egységes ellenállás meggyengült. (Később még a tudun — a nyugati országrész vezére — is önálló politikába kezdett.) Amikor azután a Dráva—Száva közti szlávok főnöke hirtelen átpártolt a frankokhoz, az országán keresztül szabad út nyílt az avar birodalom szívébe. Ezt használta ki 795 végén Erik friauli őrgróf, aki akadálytalanul jutott el a valahol a Duna—Tisza között vagy a Tiszántúlon levő kagáni kincstárig. Döbbenetes látni, hogy az avarok meg sem kísérelték Eriket megakadályozni, hogy 15 négyökrös szekeret kitevő zsákmányával (!) háborítatlanul elvonuljon. Mint Bóna István írja, az avarság belső összeomlásának ez utóbbi a leglátványosabb bizonyítéka. (A Nagy Károly avar hadjáratairól és „győzelméről” világszerte elterjedt beállítás tarthatatlanságáról részletesen, olvasmányosan írt az Évezredek hétköznapijai [Panoráma Kiadó, 1973] című könyvben.)

Az avarok Kárpát-medencei *uralma* tehát megsemmisült. Mi lett azonban a nagyszámú *nép*? Vannak vidékek az országban, ahol szinte minden község határából ismerünk egy-két, nagy lélekszámú késő avar temetőt. Nehezen képzelhető el, hogy ezek használata a VIII. század végén *egy csapásra* megszakadt volna. Mármost az avar továbbélés megítélésében az általában óvatossában fogalmazó hazai régészek és a külföldi kutatók között nincs teljes egyetértés. Mi úgy véljük, hogy e kérdést nem lehet például a középkori orosz krónika egy mondatára („máig él az oroszoknál a közmondás: elvesztek mint az oborok [= avarok], akiknek sem nemzetségük, sem ivadéuk nincsen”) való hivatkozással elintézettnek venni. A kellő számú és hitelű történeti, nyelvészeti adatokat nélkülözve, a magyar tudomány a VIII—IX. századforduló vérzivatariból fennmaradt avarok nyelvi elszlávosodásával kapcsolatban nem tud oly határozottan állást foglalni, mint ezt sok külföldi kolléga teszi. Kutatásunk nemcsak azért ilyen óvatos, mert régészeink nagy részének fel fogása szerint a szlávág csak 818 után tűnt föl nagyobb arányban a Kárpát-medence déli felében, vagy mert bizonyítatlannak tartja azt, hogy a IX. századi morva fejedelemségnek nem pusztán politikai, hanem még etnikai jelenlétével is kellene számolni a mai Magyarország és Erdély területén. Nehezen látjuk igazolhatónak azt is, hogy a csehszlovákiai VII—VIII. századi, biztosan szláv temetők ismeretében miért kellene erősen keveredett (szláv—avar) népességeknek tartani a lovastemetkezésekkel, övgarnitúrákkal, szablyákkal stb. igen magas arányban jellemzett VIII. századi szlovákiai temetőket. Úgy látszik, hogy további, árnyalt kutatásokra van nagy szükség.

ség, hiszen még a 870-es években keletkezett, a bajorok és karantánok megtéréséről szóló politikai vitákat is — alig leplezett szándéka ellenére — hiába látszik tanúskodni az avarok teljes kipusztulása mellett, amikor a császári szolgálattevő örgrófok között egy török nevűt is szerepeltet. A teljes kipusztulás-elszólvasodás elméletét képviselőnek kielégítő magyarázatot kell adniok arról az adatról, mely szerint a 805 körül a Fertő-tó körül letelepedett avar kagáni törzs határát még egy 860-ban kiadott oklevél is onogur marknak említi.

Az ország keleti feléhez viszonyítva a IX. századi Dunántúlnak nemcsak a történelme ismert jobban: az utóbbi években végzett munka eredményeként a régészeti képe is kezd kirajzolódni. A lassan szaporodó leletek alapján ma úgy látszik, hogy a frank kori Pannónia anyagi műveltsége csak kevés azonosságot mutat a morva fejedelemségével és semmi közös vonása sincsen a délnyugati szomszédjával, a Karinthia és Szlovénia földjén kifejlődött IX—X. századi Kóttlach-kultúrával. Ebben a pannóniai emléktanyagban — néhány szláv típusú kerámia és karoling készítésű tárgy mellett, valamint a vitatott eredetű, Keszthely környéki antik „sziget-kultúra” leleteitől eltekintve — elszegényedett avarok nyomaival találkozunk (egyes fülbevaló-, gyűrű- és gyöngytipusok, ruhadíszként viselt övveretek stb.). Egészen véve azonban ezt a leletanyagot — találó kifejezése miatt ismét Bóna Istvánra hivatkozva — csak egyfajta frank „peremkultúrának” tarthatjuk. — Mi lehetett a helyzet az Alföldön?

Az avarokat keletről érte a végső katonai csapás. A 803-ban vagy 804 őszén trónra kerülő Krum bolgár kán 804 végén nagy győzelmet aratott fölöttük. Mielőtt ennek lehetséges következményeiről beszélünk, ejtsünk néhány szót arról, hogy tulajdonképpen kik is voltak ezek a bolgárok. E kis kitérőt az is indokolja, hogy a Kárpát-medencében élt avarok és honfoglaló magyarok — szomszédaitól eltérően — még bizonyos nyelvi-kulturális kapcsolatban álltak velük.

A régi törökség már az ősidőkben két dialektust beszélő csoportra, az oguz és ogur népekre oszlott. Az első csoportból a VI—VIII. századokban világhatalomra szert tett türkök a leghíresebbek, míg a másodikhoz tartoztak a magyar őstörténet szempontjából is döntő szerepet játszó onogurok. Ez utóbbiak az V. század utolsó harmadában tűntek föl Európa keleti végein. A Volga alsó folyásánál 567-ben megszületett türk—kazár birodalom 600 körül a belső bajaival volt elfoglalva. Ekkor az onogur-bolgárok kihasználták a kedvező külpolitikai helyzetet s a Kubán környékén levő központtal önálló országot szerveztek, mely részére Bizánc még külön püspökséget is alapított. Amikor azután 650 körül a kazárok megdöntötték a hatalmukat, az onogur—bolgár törzsszövetség több ágra hullott — erről egy, részletében hosszú ideig vitatott hitelű bizánci feljegyzés szól. Az utóbbi szavahihatóságával kapcsolatos történeti kutatások mellett újabban a régészet is tanúskodni tud. Így tudjuk, hogy a felbomlott Nagy Bolgárország egyik csoportja alávetette magát a kazároknak — elképzelhetőleg az ő leszármazottaik lettek az egy évszázaddal később a Don mentén megszülető szaltovo—majaki kultúra egyik fő összetevői. A Nagy Bolgárországot alkotó törzsek egy másik része északra költözött, az ő utódaikból alakult ki a X. században a Volgai Bolgárország. A harmadik ág Pannóniába vándorolt, velük sikerült egyeztetni egy, az 568-as és az úgynevezett késő avar bevándorlás közti, 680 körül ideérkező néphullámot (közép avar kor). A negyedik kívándorló csoport 679-ben az Al-Duna mentén telepedett le s alapította meg a mai Bulgária elődjét.

Az Al-Duna környékén és a Fekete-tenger nyugati partvidékén feltárt, ma még igen kisszámú VIII—IX. századi protobolgár lelet a bulgár kollégák megállapításai szerint világos sztyepei kapcsolatokat mutat: fegyvereik, fazekasságuk, halottas szokásaik a keleti származásról tanúskodnak. Ezek az elemek azonban hamarosan eltűntek a bolgár föld műveltségéből. Az Aszparuh vezetése alatt érkezett jövevények leszármazottai döntő lökést adtak ugyan a bulgár állam megalakulásához, viszont hamarosan felolvadtak a helyi népességben (romanizált trák őslakosság + az V—VI. században nagy számban a Balkánra telepedett szlávok). Itt érdemes még

elmondani, hogy a mai hazájukat elfoglaló bolgárok nyelve ugyanaz a típusú török dialektus volt, mely a VIII. század folyamán a Don környékén élt ősmagyarok szókincsét erőteljesen befolyásolta.

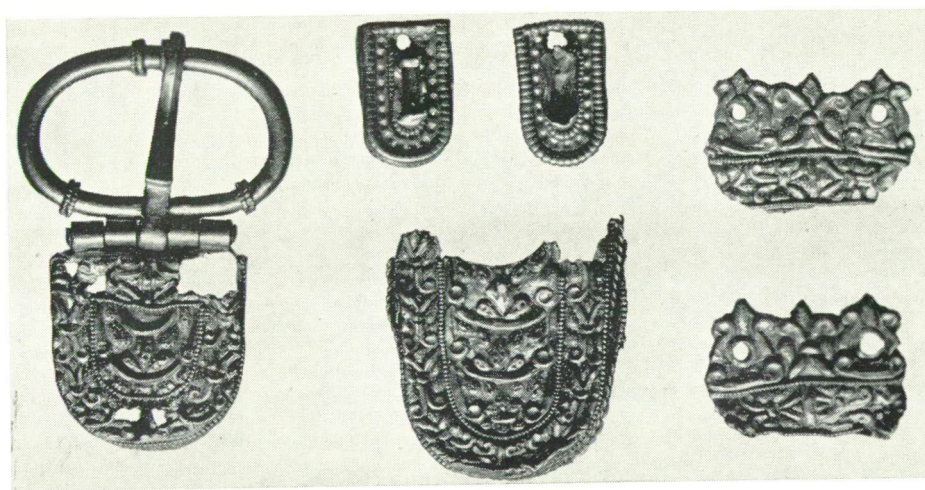
A bolgárok honfoglalását követő évben Bizánc máris — sikertelenül végződött — hadjáratot indított új szomszédja ellen, de veresége miatt a rákövetkező évben még adófizetésre is kényszerült. A VIII. század a kisebb bolgár terjeszkedések és belső harcok ideje volt, ezzel szemben katonailag és politikailag egyaránt mozgalmas volt a IX. század, amikor még — kis ingadozás után — a keleti kereszténység főlvétele mellett is döntöttek. A bolgárok Krum kán (803—814) uralkodása alatt nagy harci sikereket értek el: keleten bevették Serdicát, a mai Szófiát (első fővárosuk Pliszka volt), s egy csatában megölték I. Nikeforosz görög császárt. Krum 804 végén nagy győzelmet aratott az avarok fölött, ennek következményeit azonban nem jól ismerjük. Valószínűtlennek látszik néhány — főként déli szláv — történész azon feltételezése, hogy e harci siker nyomán Krum népének uralma máris kiterjedt volna a Tiszántúlra, míg a Drávánál a bolgárok közvetlenül a frank birodalommal kerültek volna szomszédságba. A 818 körüli események ez ellen látszanak szólni.

Kevésel 818 előtt az addig a Timok és Morava (az Al-Duna mellékfolyói) mentén lakó timocsánok és abodritok követeket küldtek Jámbor Lajoshoz. Bejelentették a bolgárok „szövetségéből” való kiválásukat s hogy a frank birodalom „végein” kívánnak maradni. A történészek úgy vélik, hogy az abodritok a Tisza-torkolat táján telepedtek le, míg a timocsánokról tudjuk, hogy részt vettek a Dráva—Száva közti szlávok 818—823 közti frankellenes felkelésében. A továbbiakban a két kis nép soráról a két nagy többször tárgyalt, mivel a kora középkori diplomáciában egy elmenekült vazallus nép befogadása casus belli-nek számított, s nyilván szó volt ekkor a bolgárok határaitól is. Megegyezés azonban szemmel láthatólag nem született, mivel az abodritoknak még 822-ben és 824-ben is szorgalmazniuk kellett a korábbi kérésüket. Más szóval ez azt jelenti, hogy a IX. század első negyedében a mai Bánát környéke afféle senki földje volt, mely a frank évkönyv világos szóhasználatára szerint a nyugatiaknak csak a határára esett, de a történeti körülményekből logikusan adódóan bolgár fennhatóság alá sem tartozhatott. Ha pedig ez így van, akkor továbbbi két feltételezés merülhet föl: egyrészt a bolgárok hatalma ez időben még csak a Duna jobb partjára terjedt ki, talán a Morava torkolatáig érhetett el. Másrészt a két menekülő nép letelepedése szempontjából leginkább számításba jöhető területet — a Bánátot és a Szerémséget — a IX. század elején nem lakhatták sűrűn avarok vagy korábban odaköltözött szlávok. Ezért is látszik indokoltnak Bóna István elmélete, mely az Alföld nagyobb arányú szláv betelepülését csak 818-tól számítja.

Az abodritok és timocsánok kiugrási kísérlete számukra előnytelen időpontra esett. A bolgárok 815 körül harmincéves békeszerződést kötöttek Bizánccal, erőiket tehát teljesen északnyugat felé tudták összpontosítani. Így azután, amikor a két törzzsel kapcsolatban nem sikerült megegyezni a frankokkal, a bolgárok a fegyverekhez folyamodtak. 827-ben és 829-ben főlhajóztak a frank felségterületekhez tartozó Dráván, a környéket — a korabeli szóhasználat szerint — „tűzzel-vassal” pusztították, majd a Dráva—Száva közére saját helytartóikat nevezték ki. Ottani uralmuk azonban csak átmenetinek bizonyult. 831-ben trónra került Malamir — a bolgárok első szláv nevű kánja! —, s a hamarosan meginduló tárgyalások eredményeként legkésőbb 838-ra újból frank kézre került a Dráva és a Száva vidéke. (Két emberöltő múlva ezt a magyaroknak kellett átengedniök.) Ezzel a kéréséletű bolgár fennhatósággal próbálja a kutatók egy része kapcsolatba hozni a brestovaci (Jugoszlávia) emlékeket. A bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzik azt a szép, csupa aranyból álló leletet, mely gazdag díszítésű veretes öv tartozékaiból és gyűrűkből, fülbevalókból áll. Azt ugyan nem tudjuk cáfolni, hogy e tárgyak ne lehettek volna egy bolgár előkelőség (helytartó?) tulajdonában, de a bolgár eredet tézise nehezen bizonyítható. Nemcsak hogy az előkerült ékszerek egy későbbi időszak — IX. század második harmada, második fele? — termékeinek látszanak, de ráadásul a bolgár fémművességtől teljességgel idegenek az övdíszeken látható indák, azok technikai

SZABLYÁVAL ÉS ZÁSZLÓS LÁNDZSÁVAL FÖLFEGYVERZETT
IX. SZÁZADI BOLGÁR LOVAS KÖBE VÉSETT KEPE (A PLISZKAI
MŰZEUM FELVÉTELE, BULGÁRIA)

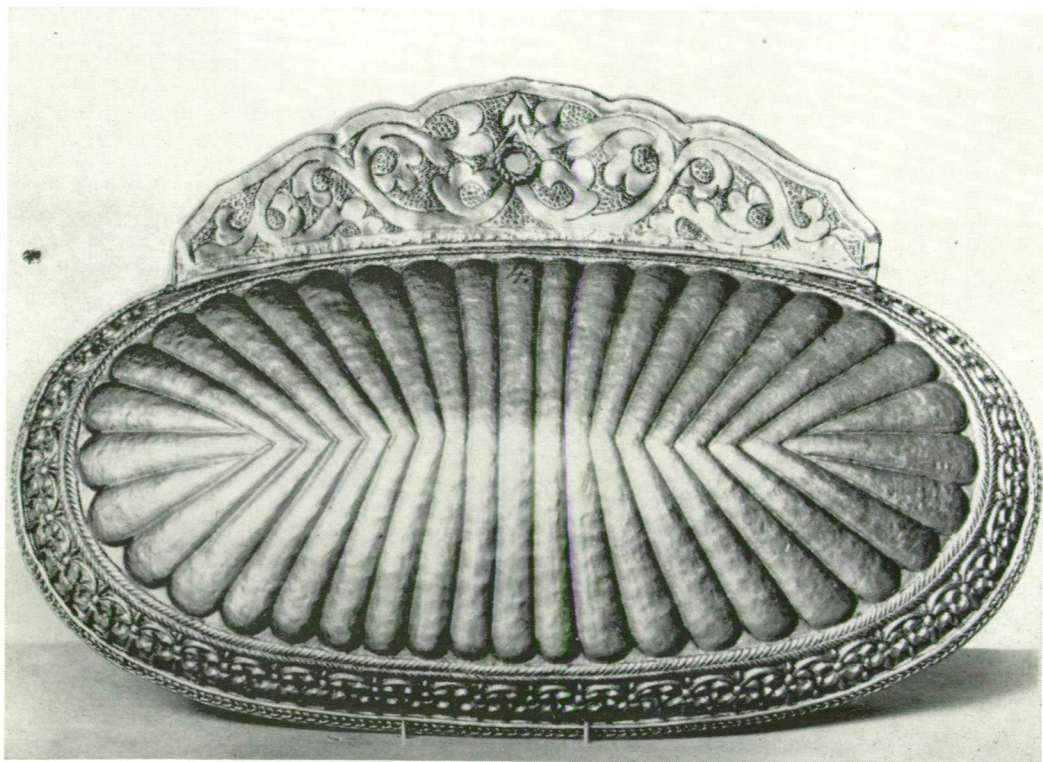
A BRESTOVAC-I (JUGOSZLÁVIA) IX. SZÁZADI ARANY ÖVDISZEK
(A BECSI KÜNSTHISTORISCHES MUSEUM FELVÉTELE)

NYILAZÓ AVAR LOVAS EGY KÉSŐ AVAR NAGYSZÍJVEGEN (KLÁRAFALVA)

AZ ADAI (JUGOSZLÁVIA) LELET EZÜST CSÉSZEJE ÉS A HASONLÓ NAGYSZENTMIKLÓSI
(SINNOCOLAU MARE, ROMÁNIA) ARANY CSESZE HATOLDALA

kivitele és a hegyes poncokkal való díszítése. E lelet a Papuk hegység nyugati oldalán látott napvilágot; földrajzi és időrendi helyzete alapján tehát könnyebben elképzelhető a frank kéztől való eredeztetés.

Térjünk most vissza a Tiszántúlra, az avar továbbélés kérdéséhez. Az írásos és régészeti források hallgatása következtében az a felfogás alakult ki, hogy az itteni avarság teljesen kipusztult. Kétségtelen, hogy a Dunántúlon megfigyelt IX. századi leletanyagának errefelé nincs megfelelője. Nem csodáltnivaló viszont, hogy az említett frank „peremkultúra” hiányzik a Dunától keletre, hiszen az Alföldre sosem terjedt ki a frank fennhatóság. Negatív bizonyítással, de ugyanezt olvashatjuk ki az igen kisszámú és főként szórványos régészeti anyagból is. Elsőként a jellegzetes formájú, biztosan nyugati eredetű szárnyaslándzsák elterjedését érdemes figyelni. Túlnyomórészt a Dunántúlról kerültek be a múzeumi raktárakba, míg az Alföldről csak egy-két darabot ismerünk belőlük. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a szárnyaslándzsák IX. századi típusait egyelőre nem mindig lehet megkülönböztetni a X. század végén, Géza és István korában Magyarországra bekerült nyugati fegyverektől, akkor az elterjedésükben még hangsúlyozottabbnak látszik a hiányuk például a jól kutatott Tisza—Maros—Körös közben. De nemcsak az Alföldet és a szárnyaslándzsákat kell nézni. A mai Jugoszlávia területén a lándzsákon kívül még a szintén nyugati eredetű (vagy nyugati hatást tükröző) nagy harci kések, sarkantyúk, kardok, övveretek ismert előfordulása is főként a Dráva—Száva közétől és Belgrád tájától délre esik. (Különösen gyakoriak a nyugati kapcsolatokat közismerten ápoló dalmáciai Horvátország központja körül.) Mindezek elmaradását tehát a Duna vonalától keletre, illetve északra, a karoling kapcsolatok ottani hiányát érzékelteti.

Pillanatnyilag hiányzanak az Alföldről a bolgár és a délszláv régészeti emlékek. Főleges hangsúlyozni, hogy milyen alapvető segítséget jelent majd, ha déli barátaink a Vajdaság, Szerbia, Macedónia földjén hozzákezdnek a VI—X. századi szláv hagyaték módszeres föltáráshoz. (Az csak módszertani zavarokat okoz, ha addig az őseiket a magyarországi avar és magyar temetőkhöz próbálják keresni.) Addig viszont Magyarország határain belül is akad még elég munka. Nekünk az a fogás kérdés, hogy mit jelenthet az a látszólag teljes üresség, amit az Alföld — helyenként rendszeresen és jól kutatott — tájain a lelőhelyekben sűrű VIII. század és a lelőhelyekben sűrű X. század emlékanyaga között tapasztalunk? Ismétlem: két, jól átvizsgált évszázad között egy harmadiknak a hagyatékát mondhatni tökéletesen ismeretlen előtűnt. Ez a kérdés sokféle, olykor módszertani problémákat is magában hordozó válasz lehetőségét kínálja föl (l. például az avarság *tömeges* továbbélésének föltételezése). Nem kevésbé csábít ez történeti következtetésre is, hiszen ismerjük a IX. századi al-dunai és — kisebb mértékben — az erdélyi bolgár anyagot. Mármost a hozzájuk hasonló típusú leletek Magyarországon — újból csak hangsúlyozandó: kielégítően föltárt — területein teljesen hiányoznak. Így a történészek egy részéhez csatlakozva, könnyen valószínűtlennek tarthatjuk a bolgárok nagyobb tömegű alföldi betelepülését. Egy tény: a bolgároknak az északnyugati területek pacifikálása nem mehetett könnyen. Egy bulgáriai felirat arról szól, hogy Onegavon tarkhan — a 814—831 között uralkodó Omurtag kán egyik magas rangú vezére — a Tiszába fulladt. A nemzetközi kutatás ezt az esetet a bolgároknak az abodritok elleni hadjárataival hozza kapcsolatba. Vajon mennyire járnak el helyesen, amikor a számbajöhető ellenfelek közül eleve kizárják az avarokat?

Az alföldi avarság teljes kipusztulását az írásos és régészeti források hallgatása miatt feltételezték. A krónikák szűkszavúsága azonban ez esetben talán nem lehet kizárólagosan perdőntő, hiszen az Alföld mind a karolingok, mind pedig a bizánciak látókörén és közvetlen politikai érdekeltségén kívül esett. A nyugati krónikások — egy kivételtől eltekintve, egy évszázados hallgatás után, a VIII. század végén — csak akkor beszélnek újra az avarokról, amikor azok a Nagy Károly birodalomalkotó törekvéseivel szembeszálló bajorokkal szövetségre lépnek, azaz egyszerűen közvetlenül érintik a karoling expanziós érdekeket. Amikor azután a keleti frank birodalom része lesz Pannónia s az avarok politikai, katonai hatalma megszűnik,

nincs többé szükségük arra, hogy a birodalmuk határain kívül élő avar *maradványokkal* törődjenek. Ugyanez volt a helyzet kelet felől is. Krum 804-es hadjáratát követően a jelek szerint nagyobb katonai akció az Alföldön nem volt, így Bizáncot sem érdekelte már, hogy bolgár ellenfelének északnyugati gyepején milyenek az etnikai viszonyok. Nagyon is érthető hát, hogy ebben a helyzetben minden apró régészeti adat és írásos célzás értékes — de egyben könnyen félrevezető! — lehet.

Jelenleg az Alföld egyik legfontosabb kora középkori leletének látszik a Tisza menti Adán (Jugoszlávia) megmentett sírlelet. (Nagy Sándor kollégámat illeti a köszönet, hogy ezt az anyagot közlésre átengedte.) Az újvidéki Vajdasági Múzeumba bekerült tárgyak között olyan típusú övdíszek és kengyelek vannak, melyek párhuzamai alapján ezt az együttest a IX. századra lehet keltezni. Ez két szempontból is nagy jelentőségű: egyrészt a vele együtt előkerült csésze a híres nagyszentmiklósi kincs (l. alább néhány szóban) vizsgálatához szolgáltat régészeti adatot. Másrészt pedig vékony fénysugárt vet az Alföld IX. századi régészetének sötétségébe. Az adai — lovastemetkezések! — sírban az öv- és lószerszám-tartozékok mellett az íj csontmerevítő lemezei s egy levél alakú (tehát nem szárnyas!) lándzsacsúcs töredékei is voltak. Mindezek együttes előfordulása azt a következtetést sugallja, hogy a IX. században (annak első felében?) a 818 körüli bánáti senki földjétől északra, a Tisza mentén még élt néhány, az elődök módjára öltözködő és temetkező avar. E munkahipotézis talán összhangban áll két bizánci forrásból levont tanulsággal. Már korábban ismert volt, hogy az egyik bizánci krónika a bolgár kán seregében 811-ben Nikeforosz ellen harcoló avarokat említ, s hogy egy másik szavahihehető forrás 818 táján beszél a bolgárok oldalán küzdő avarokról. Krum hírhedt volt arról, hogy az általa megszállt területeken tízezzrel telepítette át a lakosságot az országa másik sarkába, ezért sokáig kézenfekvőnek látszott a föltételezés, hogy győzelmük után hasonlóan jártak volna el a Tiszántúl avarságával is. V. Gjuselev és Szádeczky-Kardoss Samu egymástól függetlenül figyelt föl arra, hogy az említett avar katonák itt a „pénzért elszegődött” jelzővel szerepelnek — ez pedig aligha szól a tiszántúli avarság teljes kipusztítása és rabszolgasorba döntése mellett. Hamarosan egy másik forrásadat is akadt, melyet az avar továbbélés újabb forrásos bizonyítékeként tárt elénk Szádeczky-Kardoss Samu. Az egyik nyugati világkrónika „Avarum solitudines” kifejezése szerint nem a korábban elfogadott „avar pusztaság”-ra fordítandó, hanem „vándorló avarok által lakott vidék” jelentésű. Ennek lehetőségét a történészek vitatják; kétségkívül nehezen hihetően hangzik, hogy a „puszta” éppenséggel „lakottat” jelentsen legyen. Tudjuk azonban, hogy egy másik kora középkori nomád nép is pontosan „pusztának” nevezte az általa megszállt területet: a XI. században Dél-Oroszországban feltűnő kunok az országukat Desti Kipcsaknak, azaz „kipcsakok pusztájának” nevezték. (Tudnivaló, hogy a kunok a kipcsak népek családjához tartoztak.) Az avar továbbélés kérdésének tisztázásához a forráselemzések mindig is nagy segítséget fognak nyújtani, de arra sosem adhatnak majd választ, hogy mely vidékeken, milyen tömegben és mértékben maradhattak fenn avar csoportok a magyar honfoglalás idejéig. Erről — idővel — a régészet fog tudósítani. Ma még azonban távol vagyunk ettől. Az adai lelet értékelése mellett egyelőre meg kell elégednünk olyan apró adalékokkal, mint hogy a Hortobágyon egy avar temetőben magyar típusú övveretet is találtak, egy másik — szintén közöletlen — alföldi avar temetőben nagy számú, IX. századnak tűnő kerámia fordult elő, egy honfoglalás kori női sírban a gyöngyök között egy késő avar típusú is volt, meg hogy az egyik felvidéki késő avar temetőt folytatni látszanak a XI. századi magyar pénzekkel kezelt sírok. Az említett adatok mindegyike még tisztázásra szorul, így e téren még igen sok a tennivalónk. Remélhető, hogy a Dunántúlon a frank „peremkultúrában” kimutatható avar nyomokhoz hasonlóan rábukkanunk majd a IX. századi alföldi avar maradványokra is.

A jelen cikk elején szereplő cím alatt elkerülhetetlen, hogy ne essék itt néhány szó a nagyszentmiklósi (Sinnicolaul mare, Románia) kincsről. A mintegy 10 kg súlyú, 23 db edényből, csészéből, ivókürtből stb. álló lelet problematikája szövevényes,

szakirodalma hatalmas. A körülötte sokasodó kérdéstömeg érzékeltetésére elegendő annyi, hogy ezt a leletet a VIII—XIII. század közé keltezték (a kutatók zöme IX—XI. századnak tartja), készítői és tulajdonosai között az avarokat, bolgárokat, kaukázusi magyarokat, a magyar királyi ötvösműhelyt és Ajtonyt, besenyőket és az Árpád-kori Csanád nemzetséget feltételezik. Az Alföld IX. századi története és régészete szempontjából most csak egy a lényeges: nem helytálló az a nemzetközi kutatásban meglehetősen szélesen elterjedt felfogás, mely szerint e kincs bolgár készítésű lenne. Nincs most hely annak felsorolására, hogy az említett elméletet legrészletesebben kidolgozó bolgár művészettörténész milyen módszertani hibákat követett el monográfiájában, s hogy mennyire preconcepcióval látott munkájához. Mindössze arra hívom fel a figyelmet, hogy a bolgár készül és eredet feltételezéséhez két dolog bizonyítására lenne szükség: a) a bolgárok tényleg jelen voltak a Maros alsó folyásánál, méghozzá — a kincs eszmei és anyagi értékét tekintve — igen komoly súllyal képviselten. — Ezzel szemben a történeti kutatás erősen megoszlik a bolgár hatalom Tisza-vidéki távolságát és mélységét illetően, mértéktartó bolgár történészek is csak az Alsó-Tisza-vidék és a Bánát megszállását tartják valószínűnek. — b) a kincs egészének vagy darabjainak formai és díszítésbeli hasonlósága a VIII—IX. századi protobolgár leletekkel. — Vitathatatlan tény viszont, hogy az Al-Duna vidékéről — szórványos, avar jellegű tárgyak előfordulásától eltekintve — egyetlen hasonló emléket sem ismerünk.

A nagyszentmiklósi kincs kutatásában eddig a művészettörténeti és nyelvészeti szempontok álltak előtérben, a komoly régészeti munkák a különféle kapcsolatokat csak a lehetőség szintjén tárgyalhatták. Most előttünk van a lelőhelyétől légvonalban mintegy 50 km-re, az adai tégláégetőben napvilágra került ezüst csésze, mely a Bécsben őrzött híres lelet egyik darabjával áll rokonságban. Igaz, az adai csak amolyan szegény rokon: ezüsből és nem aranyból készült, díszítése és kivitele is jóval szerényebb. Mégis jelentősnek tarthatjuk, mert egy komoly régészeti adatot szolgáltat arra vonatkozóan, hogy a nagyszentmiklósi kincznek (legalábbis egy részének) készülése avar környezetben kereshető.

Efféle cikkeinket általában az eddig elért eredmények sommázásával vagy a jövődő feladatok kijelölésével szokás befejezni. Ez esetben azonban azt kell mondanunk, hogy a IX. századi Alföld kutatásában a munka java még csak most kezdődik.

KOVÁCS LÁSZLÓ

Egy elfelejtett magyar királyi jelvény

1030-ban II. Konrád (1024—1039) német császár és hűbérese, a cseh herceg fia, Bretiszláv, hódító szándékkal tört be Magyarországra, a Duna jobb és bal partján nyomulva Esztergom felé. I. István (997—1038) királyunk Konrád ellen vonult, de kerülte a harcot, s a Rába menti gyepővonal mögé vonta vissza seregeit, elpusztítva és félégetve a terepet az ellenség előtt. Az erdőkben és a mocsarakban rekedt németeket az éhség is nyomorgatta, ezalatt a magyarok megkerülték őket, elfoglalták Bécsét, s a reményeiben teljesen megfogyatkozott „...császár hadsereg és minden eredmény nélkül tért vissza Magyarországból...” — írta az altaichi krónikáiró barát. 1031 tavaszán II. Konrád fiát — a későbbi III. Henriket — küldte Esztergomba, az „...igazságtalanul megbántott magyar királyhoz...” a béke megköté-